

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*

Influences of Beliefs about the Nāga King to Buddhism in Thailand

พระมหาอุทธาน นรเชฏฐโฐ**

Phramaha Yutthana Narajettho

พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสนโน***

Phramaha Surasak Paccantaseno

พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันต์ สุขวฑฒโน)****

Phrakhrusirirattanabandit (Suksan Sukhavaddhano)

พระเจริญ วฑฒโน (มันจะนา)*****

Phra Caroen Vaddhano

สุเทพ พรหมเลิศ*****

Suthep Promlert

สันติ เมืองแสง*****

Santi Muangsang

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: thira74@gmail.com

Received: November 28, 2023

Revised: February 15, 2024

Accepted: October 03, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาบริบทที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (๒) เพื่อศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทย และ (๓) เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

* รายงานวิจัยนี้ ได้รับการสนับสนุนทุนการวิจัยจากมูลนิธิวิริยะพงศ์ และสถาบันโพธิคยาวิชชาลัย ๙๘๐ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๖๓ – ๒๕๖๖

** พระมหาอุทธาน นรเชฏฐโฐ, รศ.ดร. Assoc.Prof.Dr.Phramaha Yutthana Narajettho, หัวหน้าโครงการวิจัย

*** พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสนโน, ผศ.ดร. Asst.Prof.Dr.Phramaha Surasak Paccantaseno ผู้ร่วมวิจัย

**** พระครูสิริรัตนบัณฑิต (สุขสันต์ สุขวฑฒโน), ผศ.ดร. Asst.Prof.Dr. Phrakhrusirirattanabandit (Suksan Sukhavaddhano), ผู้ร่วมวิจัย

***** พระเจริญ วฑฒโน, ผศ.ดร. Asst.Prof.Dr.Phra Caroen Vaddhano, ผู้ร่วมวิจัย

***** รศ.ดร. สุเทพ พรหมเลิศ Assoc.Prof.Dr.Suthep Promlert, ผู้ร่วมวิจัย

***** ผศ.สันติ เมืองแสง Asst.Prof.Santi Muangsang, ผู้ร่วมวิจัย

วิธีการวิจัยเป็นวิจัยวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการศึกษาข้อมูลเอกสาร และการศึกษาข้อมูลในพื้นที่วิจัยด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่ม และการนำเสนอผลการวิจัยต่อผู้เชี่ยวชาญและรับฟังความคิดจากสาธารณชน โดยได้กำหนดพื้นที่สำหรับการวิจัย จำนวน ๑๐ จังหวัด ได้แก่ แพร่ น่าน หนองคาย บึงกาฬ อุดรธานี นครพนม มุกดาหาร อุบลราชธานี กระบี่ และนครศรีธรรมราช

ผลการวิจัยพบว่า

(๑) ความเชื่อในเรื่องพญานาคตามบริบทของคนในประเทศไทยนี้ เป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อต่อสัตว์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ การนับถือผีหรือเทพเจ้าที่ปรากฏตามตำนานของท้องถิ่น การนับถือเทพเจ้าแห่งเมืองบาดาลตามคติของศาสนาพราหมณ์ และการนับถือเทพเจ้าผู้พิทักษ์ปุษนียวัตถุและปุษนียสถานในทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อต่อพญานาคของคนในประเทศไทยมีปรากฏมานานมากกว่า ๒,๖๐๐ ปี ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเผยแพร่เข้ามาในภูมิภาคแห่งนี้

(๒) อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทย มี ๕ ด้าน ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ศิลปกรรม และด้านประเพณี ด้านเศรษฐกิจ สังคมได้รับผลดีอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นด้านรายรับ การพัฒนาปรับปรุงสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์ของวัด การก่อสร้างหรือต่อเติมอาคารสิ่งปลูกสร้าง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การจำหน่ายสินค้าของที่ระลึกหรือผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ด้านสังคม ทำให้คนในสังคมไทย ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ท้องถิ่นหรือในทางพระพุทธศาสนา และการประพฤติตามเยี่ยงอย่างของพญานาคด้วยด้านวัฒนธรรม ทำให้แบบแผนการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับพญานาคที่เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิต และมีส่วนกระตุ้นส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ธรรมชาติหรือศาสนามากยิ่งขึ้น ด้านศิลปกรรม พญานาคมีอิทธิพลในด้านศิลปกรรม ทั้งในส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และหัตถกรรมของคนในสังคมไทยมาอย่างช้านาน ควบคู่กับการสร้างบ้านแปลงเมืองของคนตั้งแต่สมัยบรรพกาลจนถึงปัจจุบัน ด้านประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทย ประกอบด้วย ประเพณีการบวชนาค ประเพณีเถราภิเสก (ฮตสงฆ์) ประเพณีการไหลเรือไฟ และประเพณีการแข่งขันเรือ

(๓) อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มี ๔ ด้าน ประกอบด้วย ด้านความเชื่อ ด้านศิลปกรรม ด้านวรรณกรรม และด้านพิธีกรรม ด้านความเชื่อ เป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อท้องถิ่นในฐานะเป็นเจ้าที่เจ้าแห่งสายน้ำ และเป็นผู้รักษาคุ้มครองปุษนียสถานและปุษนียวัตถุในทางพระพุทธศาสนา ด้านศิลปกรรม คือด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และหัตถกรรม ด้านวรรณกรรม มีตำนาน เรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในหลายๆ มีจำนวนมาก เช่น ตำนานอุรังคธาตุ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นต้น และด้านพิธีกรรม ได้แก่ พิธีทำขวัญนาค พิธีบวชนาคหรืออุปสมบทกรรม และพิธีบวงสรวง

คำสำคัญ : อิทธิพลความเชื่อ; พญานาค; พระพุทธศาสนา; ประเทศไทย

Abstract

This research project had three objectives; (1) to study the context of beliefs about the Naga king to Buddhism in Thailand, (2) to study an influence of beliefs about the Naga king to Thai society, and (3) to analyze an influence of beliefs about the Naga king to Buddhism in Thailand. The research methodology was qualitative research with the documentary study and the field study by using observation, in-depth interview, focus group discussion and public hearing. The fields of the research consist of 10 provinces of Thailand; Phrae, Nan, Nong Khai, Bueng Kan, Udon Thani, Nakhon Phanom, Mukdahan, Ubon Ratchathani, Krabi, and Nakhon Si Thammarat.

Result of the research was found that; (1) Beliefs about the Naga king according to Thai people in Thailand are mixed among beliefs in animal who have supernatural power, belief in the ghost or gods in the local legends, beliefs in gods of the underworld based on Hinduism, and gods as protector the sacred things and places based on Buddhism. The beliefs about the Naga king of Thai people have been arisen 2600 years ago before entering of Buddhism in this region. (2) The influences of beliefs about the Naga king to Thai society into the five dimensions consisting of: Economy, social, cultural, fine arts, and rituals dimension. In the economy dimension, it was found that societies got the good advantages concretely such as income of people, development of environment and landscape of temple, construction of infrastructure or buildings, cultural tourism, and distribution of goods about the Naga king. In the social dimension, people in Thai society realized the values and importance of the sacred places in community and Buddhism and also acted like the Naga king's action. In the cultural dimension, a life pattern of peoples is off to respond the needs of their daily lives and effected to cultural, natural and religious tourism. In the fine arts dimension, the Naga king influenced to architecture, sculpture, painting, and handicraft in Thai society for a long time that came together the age of building a house and converting city of people since the primitive time until the present time. In the rituals dimension, they are influenced from the beliefs about the Naga king consisting of: The ritual of the Naga ordination, the ritual of the water for monks,

the ritual of flowing light boat, and the ritual of regatta. (3) The influences of beliefs about the Naga king to Buddhism in Thailand consist of the four dimensions: Faith, the fine arts, literature, and ceremony. In the faith dimension, it was found that mixed among the local faith of the Naga king as the local god of the land and the rivers and as the protector of the sacred place and sacred thing in Buddhism. In the fine arts dimension, it was found in the painting, sculpture, architecture, and handicraft. In the literature dimension, there were many the legends of the Naga king in each region of Thailand such as the legend of Urangadhatu, the legend of the Buddha travelled around the World, etc. And in the ceremony dimension, it was found in the ceremony for chanting parents' loving kindness, the Naga ordination, and the worship to the Naga king.

Keywords: Influences of Beliefs; the Naga King; Buddhism; Thailand

บทนำ

ความเชื่อในเรื่องพญานาคของคนในประเทศลุ่มแม่น้ำโขง ๕ ประเทศ ซึ่งได้แก่ ประเทศไทย ลาว กัมพูชา พม่าและประเทศเวียดนาม เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อต่อสัตว์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ การนับถือผีหรือเทพเจ้าที่ปรากฏตามตำนานของท้องถิ่น การนับถือเทพเจ้าแห่งเมืองบาดาลตามคติของศาสนาพราหมณ์ และการนับถือเทพเจ้าผู้พิทักษ์ตามคติของพุทธศาสนาที่เข้ามามีอิทธิพลต่อคนในประเทศไทยและประเทศลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อและความเคารพยำเกรงต่อพญานาคของคนในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง มีปรากฏมาอย่างช้านานอาจมากกว่า ๒,๖๐๐ ปี โดยมีร่องรอยคือการปรากฏขึ้นของบั้งไฟพญานาคในวันออกพรรษาของทุกปี โดยเฉพาะบริเวณแม่น้ำโขง ในเขตจังหวัดหนองคาย บึงกาฬ นครพนม และมุกดาหาร ศิลปกรรมและประติมากรรมที่เกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย และประเทศลุ่มแม่น้ำโขง ตลอดจนตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับเมืองบาดาลหรือนาคพิภพที่ปรากฏตามสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำโขง เช่น คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ภูถ้ำกา อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม วัดไท อำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย บริเวณสะพานข้ามแม่น้ำโขง แห่งที่ ๒ อำเภอมือง จังหวัดมุกดาหาร เป็นต้น และมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีเรื่องพญานาคปรากฏอยู่หลายเหตุการณ์ด้วยกัน ทั้งในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก หลายเหตุการณ์ เช่น

๑) พญานาคมุจลินท์ แผ่พังพานป้องกันพระเศียรของพระพุทธองค์ขณะที่เสวยวิมุตติสุขใต้ต้นไม้จิก มีให้ลมและฝนกระหนาบตลอด ๗ วัน เมื่อฝนขาดหายแล้ว พญานาคก็คลายขนดจำแลงกายเป็นมานพเข้าไป ถวายอัญชลีพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ได้ทรงเปล่งพระอุทานว่า “ความสดเป็นสุข สำหรับผู้มีธรรม อันเห็นแล้ว ยินดีอยู่ในที่สงัด รู้เห็นตามความเป็นจริง ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความปราศจากความกำหนด คือความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวงเป็นสุขในโลก การนำ ความถือตัวออกไปให้หมดเป็นสุขอย่างยิ่ง”^๑

๒) พญานาคที่โรงไฟของอุรุเวลกัสสปะ มีพญานาคตนหนึ่งมีฤทธิ์มาก คุร่าย อาศัยอยู่ที่โรงเรือน ภูเขาไฟ ชฎิล ๓ พื้นนั้นมีอุรุเวลกัสสปะ เป็นต้นได้กราบไหว้บูชาไฟทุกวันเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง และขอเข้าพักอาศัยด้วย ท่านอุรุเวลกัสสปะตอนแรกได้ปฏิเสธที่จะอนุญาตให้เข้าพัก เพราะเกรงว่า พญานาคจะโกรธและทำร้ายเอาได้ เมื่อพระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าจะเข้าพักและไม่ต้องกลัวว่าพญานาค จะทำร้ายพระองค์แต่อย่างใด จึงอนุญาตให้พระองค์เข้าพักได้ และพระองค์ได้เข้าไปพักที่โรงไฟนั้นพญานาค ได้แสดงฤทธิ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อทำร้ายพระองค์ แต่ฤทธิ์ของพญานาคก็ไม่สามารถส่งผลกระทบใด ๆ ต่อพระพุทธองค์ได้ ในที่สุดพญานาคก็ถูกปราบให้หายพยศกลายเป็นพญานาคตัวเล็ก ๆ นอนขดภายใน บาตรของพระองค์เท่านั้น^๒

๓) พญานาคสุปัสสะ ในสมัยหนึ่ง เกิดข้าวยากหมากแพง ภิกษุลำบากด้วยอาหารบิณฑบาตพากัน ฉันท์เนื่อง พญานาคสุปัสสะ จึงได้เข้าไปขอพรอนุญาตจากพระพุทธเจ้ามิให้พระภิกษุฉันท์เนื่อง พระองค์ จึงได้ทรงอนุญาตตามที่พญานาคสุปัสสะได้ทูลขอ โดยทรงบัญญัติว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันท์เนื่อง ภิกษุใดฉันท์เนื่องอาบัติทุกกฏ”^๓

๔) เอรกปัตตนาคราช พญานาคตนนี้เคยเป็นพระภิกษุในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้บำเพ็ญสมณธรรมมาเป็นเวลา ๒ หมื่นปี วันหนึ่งได้นั่งเรือไปได้เอามือลูไปตามสายน้ำทำให้ ไบตะไคร้น้ำติดมือขาด แต่ไม่แสดงอาบัติ เพราะเห็นว่าเป็นอาบัติเล็กน้อย ด้วยอุกฤษฏ์กรรมที่ได้ทำนั้น ก่อนมรณภาพได้นึกถึงศีลที่ไม่บริสุทธิ์ของตนเอง เป็นเหตุให้บังเกิดเป็นพญานาค ลำตัวใหญ่เท่ากับเรือโกลงน จึงมีชื่อว่า “เอรกปัตตนาคราช”^๔

๕) ฐริทัตตนาคราช ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นฐริทัตตนาคราช ได้ขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พร้อมกับท้าววิรูปักษ์มหาราช ได้พบเห็นทิพยสมบัติของเทวดาทั้งหลาย ประสงค์อยากจะไปบังเกิดบนสวรรค์นั้นจึงได้สมาทานศีลาจารัตถ์ด้วยการนอนบนจอมปลวก แล้วอธิษฐาน

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๘-๙ ; พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๙.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗/๔๗-๔๙.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๑/๘๕.

^๔ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๙๐.

ว่า “ผู้ใดพึงทำกิจด้วยผิวหนัง เนื้อ กระดูกและเอ็นของเรา ผู้นั้นพึงนำไปเกิด” ต่อมาพระองค์ถูกพราหมณ์อาลัมพายจับไปแสดงตามที่ต่างๆ เพื่อหาผลประโยชน์ ทั้งๆ ที่มีฤทธิ์มากสามารถฟันไฟทำลายชีวิตของพราหมณ์อาลัมพายได้ แต่พระองค์ไม่กระทำการละเมิด เพราะได้ยึดมั่นในศีลและวัตรที่สมาทานแล้วอย่างเคร่งครัด จึงไม่ได้คิดที่จะทำร้ายพราหมณ์ผู้ที่จับพระองค์ไปทรมานแต่อย่างใด^๕

นอกจากนี้ ยังมีพญานาคอีกตนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับชัยชนะของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏอรรถกถาในนโตนันตสูตร คือนันโทปนันทนาคราช ผู้เป็นมิถิลาภิกษุ เพราะมีความคิดคิดว่าตนเองถูกพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกจำนวน ๕๐๐ องค์ ลบล้างด้วยการเหาะผ่านข้ามศีรษะของตนเองไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงแปลงกายไปวงชนดล้อมรอบเขาสินรุถึง ๗ รอบ แล้วแผ่พังพานปิดกั้นไม่ให้มองเห็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นได้ตรัสบอกพระสาวกทั้งหลายว่าเป็นการกระทำของนันทโทปนันทนาคราชที่โกรธ ที่ไม่พอใจการเหาะเข้าออกระหว่างมนุษย์โลกและสวรรค์ของพระองค์ และเหล่าสาวก มีพระสาวกหลายรูป เช่น พระอัฐบาล พระภักทียะและพระราหุล อาสาจะไปทรมานพญานาคตนนี้แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต เมื่อพระมหาโมคคัลลานะขออาสาไป พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาต และท่านก็สามารถทรมานปราบพยศของพญานาคตนและชักนำเข้ามานับถือพระรัตนตรัยได้ในที่สุด ความจริงแล้ว ยังมีเรื่องของพญานาคปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาจำนวนมาก ซึ่งจะได้นำเสนอในบทที่ ๒ ว่าด้วยแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่อไป

จากเหตุการณ์ที่ยกมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าพญานาคมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและมีเรื่องปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างชัดเจน ทั้งในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก เรื่องของพญานาคจึงไม่ใช่เรื่องที่แปลกใหม่สำหรับชาวพุทธ และมีการรับรู้ถึงความมีอยู่จริงของพญานาค ทั้งในฐานะที่เป็นสัตว์ที่บังเกิดอยู่ในกำเนิดแห่งสัตว์เดรัจฉาน และเป็นสัตว์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏเช่นเดียวกับคนและสัตว์ทั้งหลายทั่วไป แต่เป็นสัตว์เดรัจฉานที่มีอิทธิฤทธิ์หรือมีอำนาจพิเศษ เพราะสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์หรือสัตว์ชนิดอื่นได้ และแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ เช่น ฟันไฟ บังหวนควัน หายตัวแปลงกาย บันดาลให้เกิดลมฝน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องของพญานาคในสังคมไทยดูเหมือนจะยังมีความสับสน ไม่ชัดเจน และมีประเด็นที่ถกเถียงกันอยู่อย่างกว้างขวางระหว่างความมีอยู่จริง หรือความมีตัวตนของพญานาคในฐานะที่เป็นเทพเจ้าแห่งเมืองบาดาล และปรากฏที่เกิดขึ้นในแม่น้ำโขงและสถานที่อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ในฐานะเป็นเพียงปรากฏธรรมชาติและความเชื่อของคนในท้องถิ่นเท่านั้น ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในเชิงประจักษ์ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ จึงได้มีการนำเอาแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาอธิบายเรื่องของพญานาคและปรากฏการณ์เกี่ยวกับพญานาค เช่น หลักการของแนวคิดจักรวาลวิทยาในทางพระพุทธ-

^๕ ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๒-๑๔/๗๓๗-๗๔๘.

ศาสนา^๖ สามารถอธิบายได้ว่า ในทางกายภาพของจักรวาลที่ประกอบด้วยภพภูมิโลกสัณฐานทั้ง ๓๑ ภูมิทวีปทั้ง ๔ และมหาสมุทรทั้ง ๔ พญานาคแม้จะมีสถานภาพเป็นสัตว์เดรัจฉานมีที่อยู่ในเมืองบาดาลเรียกว่า นาคพิภพ แต่ก็อยู่ในสถานะเป็นเทวดา เป็นสุคติภูมิ คือนับเขาในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาที่ประกอบด้วยท้าวมหาราชทั้ง ๔ พระองค์ ได้แก่ท้าวกุเวร รักษาโลกด้านทิศเหนือ ทำหน้าที่ปกครองยักษ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ท้าวเวสสุวรรณ ท้าววิรุฬหก รักษาโลกด้านทิศใต้ ทำหน้าที่ปกครองพวกกุมภมันต์ ท้าววิรูปักษ์ รักษาโลกด้านทิศตะวันตก ทำหน้าที่ปกครองพญานาค และท้าวธตรฐ รักษาโลกด้านทิศตะวันออก ทำหน้าที่ปกครองพวกคนธรรพ์ จากแนวคิดจักรวาลวิทยาในทางพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่า พญานาคเป็นเทพเจ้าที่อยู่ใต้การปกครองท้าววิรูปักษ์นาคราช มีภพภูมิที่อยู่อย่างชัดเจนในทางทิศตะวันตกของจักรวาล แนวคิดนี้เป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล และมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยไม่ขัดแย้งกันแต่อย่างใด แนวคิดเชิงสัญลักษณ์ หรือที่เรียกว่ามานุษยวิทยาเชิงสัญลักษณ์^๗ เป็นแนวคิดที่มีหลักการและวิธีการสำคัญคือการตีความเชิงสัญลักษณ์ เพื่ออธิบายเหตุการณ์ ภาพหรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นผ่านคติความเชื่อ ตำนาน เรื่องเล่า ภาษา ภาพ หรือสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของคนและสังคมในแต่ละยุคสมัย และสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนในแต่ละท้องถิ่น ที่พยายามถ่ายทอดคติความเชื่อทางศาสนาและตำนานของท้องถิ่นที่เป็นนามธรรม ให้ปรากฏเป็นรูปธรรม พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งสายน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ ที่เป็นบ่อเกิดแห่งสังคมเกษตรกรรมและระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของสายน้ำ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพญานาค ผู้เป็นเทพเจ้าบนสวรรค์ที่ทำหน้าที่ในการประทานฝนมาหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ธัญญาหารแก่มวลมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งปวงในมนุษย์โลก นอกจากนี้ พญานาคยังเป็นสัญลักษณ์แห่งเทพเจ้าผู้พิทักษ์ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาอีกด้วย ซึ่งก็หมายถึงคนในชุมชนผู้มีจิตใจดีงาม มีความศรัทธาความเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนา และทำหน้าที่ในการอุปถัมภ์ค้ำชูวัด พระสงฆ์และพระพุทธศาสนานั้นเอง

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาหรือต่อสังคมไทย โดยเฉพาะในภาคอีสาน มีผู้เคยสนใจศึกษามาแล้ว ทั้งที่เป็นนักวิชาการในท้องถิ่น นักวิชาการในระดับชาติ นิสิตนักศึกษาในระดับ

^๖ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓, เสถียรโกเศศ, *เล่าเรื่องในไตรภูมิ*, (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, ๒๕๑๘); ฉลองเดช คูณานุมัต, “การศึกษาแนวคิดจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย”, *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๓, (๒๕๕๗) : ๑๗-๔๒.

^๗ จิตรกร เอมพันธ์, “พญานาคเจ้าแห่งน้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน”, *วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

ปริญาโทและเอกของสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม^๙ ได้ตีความเชิงสัญลักษณ์ประเด็นที่เกี่ยวกับพญาศรีสุทโธนาคราช อำนาจของแรงอธิษฐานของพญาพังคีนาคราช และการใช้ฤทธิ์คลบนาคของพญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งปรากฏในตำนานท้องถิ่นอันเลื่องชื่อของภาคอีสานเรื่อง “ผาแดงนางไอ่” ว่า กระรอกต่อน เป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย คนที่ฆ่ากระรอกต่อนและคนที่กินกระรอกต่อนคือคนชั่วร้ายในสังคม พญาศรีสุทโธนาคราช เป็นตัวแทนของอำนาจเหนือธรรมชาติที่มาลงโทษ ส่วนสุภีร์ สมอนา ได้ศึกษาวิเคราะห์ “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราชแห่งป่าคำชะโนด ที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี”^{๑๐} ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราชแห่งป่าคำชะโนด ซึ่งเคยมีบทบาทหน้าที่ในพิธีกรรมในวิถีชีวิตจริงได้กลายมาเป็นสิ่งที่ขายได้หรือสินค้า เพื่อการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจ แต่พิธีกรรมเกี่ยวกับองค์ปู่ศรีสุทโธนาครายังคงความหมายศักดิ์สิทธิ์ และการเป็นดินแดนลี้ลับอยู่ และการเป็นดินแดนลี้ลับนี้ได้ทำให้คนภายนอกเข้ามาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จนส่งผลกระทบทางวัฒนธรรม ที่ทำให้ชุมชนเสียความสัมพันธ์กับพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม สินค้าที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมไม่ได้ถูกผลิตขึ้นในชุมชน เกิดระบบเศรษฐกิจภายนอกขนาดใหญ่ และตำนานความเชื่อท้องถิ่นได้เปลี่ยนย้ายข้ามแดนเพื่อรับใช้บริบททางสังคมใหม่และวัตถุประสงค์ใหม่ (คือด้านการท่องเที่ยวและด้านเศรษฐกิจ) ขณะที่จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ^{๑๑} ได้ศึกษาเรื่อง “อุทยานภาพพระโมคคัลลาน์ปราบพญานันโทปนนทนาคราชในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนนทสูตรคำหลวง” ซึ่งพบว่า พระมหาโมคคัลลานะประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ จึงทำให้ท่านสามารถปราบพญานันโทปนนทนาคราชได้แก่ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ และอธิบา ๔

ขณะที่มีนักศึกษาระดับมหาบัณฑิตของสถาบันอุดมศึกษาหลายคน ได้ศึกษาวิจัยเรื่องเกี่ยวกับพญานาคได้ข้อสรุปที่น่าสนใจ เช่น พระครูปริยัติธรรมวรารณ (สมพร เดชชมโม)^{๑๒} ได้ศึกษาเรื่อง “ความเชื่อพญานาคที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมของชาวอำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย” ผลการศึกษาสรุป

^๙ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ท่านพ่อศรีสุทโธ: จากคำชะโนดถึงกรุงเทพ”, วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ ๔๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๖๑) : ๑๕๑ – ๑๖๓.

^{๑๐} สุภีร์ สมอนา, “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับองค์ปู่ศรีสุทโธนาคราชแห่งป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี”, วารสารวิถีสังคมมนุษย์, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๐) : ๒๐๙ – ๒๓๕.

^{๑๑} จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, “อุทยานภาพพระโมคคัลลาน์ ปราบพญานันโท” ในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันโทปนนทสูตรคำหลวง”, วารสารมนุษยศาสตร์ ฉบับบัณฑิตศึกษา, (คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๑๒} พระครูปริยัติธรรมวรารณ (สมพร เดชชมโม), “ความเชื่อพญานาคที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมของชาวอำเภโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), บทคัดย่อ.

ได้ว่า พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีกำเนิดมาจากกุศลกรรมและอกุศลกรรม ส่วนความเชื่อพญานาคของชาวอำเภอโพธิ์ชัย มีพัฒนามาจากความเชื่อในเรื่องการบูชาและการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษก่อนที่จะนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ และชาวอำเภอโพธิ์ชัยเชื่อว่าพญานาคมียุ่จริงและถือกำเนิดจากกำเนิดทั้ง ๔ อย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คืออันทะ เกิดจากฟองไข่ปลาพะซะ เกิดในครรภ์ สังเกตพะซะ เกิดในถ้ำโคล และโอปาดิกะ ผุดเกิด ส่วนจิตรกร เอมพันธ์^{๑๒} ได้ศึกษาเรื่องพญานาค เจ้าแห่งแม่น้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน ได้ตีความเชิงสัญลักษณ์เรื่องพญานาค ๓ ประการได้แก่ พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิม พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของเจ้าแห่งดินและน้ำ และพญานาคเป็นลัทธิทางศาสนา ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์^{๑๓} ได้ศึกษาเรื่องการให้ความหมายและเหตุการณ์ดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาคในยุคโลกาภิวัตน์ ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ให้ความสำคัญต่อบั้งไฟพญานาค ในประเด็นที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและ ความเชื่อทางศาสนาที่ผสมผสานกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ อนัญญา ปานจีน^{๑๔} ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาคติความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาคา” สรุปได้ว่า ตามความเชื่อของคนในภาคอีสานเชื่อว่า พญานาคมิตัวตนจริง ๆ สามารถบันดาลให้เกิดธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ หนองน้ำ บั้งไฟพญานาค เป็นต้น สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งที่ดีงามและสิ่งเลวร้ายได้แก่มนุษย์ทั้งหลายได้

จากที่ยกมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เรื่องพญานาคมิผู้ศึกษาวิจัยมาแล้วเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นนักวิชาการทางมานุษยวิทยา ทางสังคมศาสตร์ และนิสิตในระดับปริญญาโท ซึ่งพบว่า ส่วนใหญ่ได้ศึกษาเรื่องพญานาคและปรากฏการณ์เกี่ยวกับพญานาคโดยตรง เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค กำเนิดพญานาค ที่อยู่ของพญานาค ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับงูและพญานาค คุณลักษณะของพญานาค การตีความพญานาค พญานาคในงานศิลปกรรม พญานาคที่เกี่ยวกับพิธีกรรม เป็นต้น แต่ยังไม่มีการการศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทยโดยตรง โดยเฉพาะในเขตลุ่มแม่น้ำโขงหรือภาคอีสานของประเทศไทย ทำให้ขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับอิทธิพลความเชื่อในเรื่องพญานาคที่มีต่อ

^{๑๒} จิตรกร เอมพันธ์, “พญานาคเจ้าแห่งน้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน”, วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

^{๑๓} ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์, “การให้ความหมายและเหตุการณ์ดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาคในยุคโลกาภิวัตน์”, วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสารสนเทศ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๗), บทคัดย่อ.

^{๑๔} อนัญญา ปานจีน, “การศึกษาคติความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาคา”, วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาออกแบบภายใน, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

พระพุทธศาสนา ความเชื่อในเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทย และความเชื่อในเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทยในกลุ่มแม่น้ำโขง จึงมีความจำเป็นต้องทำการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างถูกต้อง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่ การสืบสานพระพุทธศาสนา และสร้างเครือข่ายกิจกรรมที่เกี่ยวข้องศาสนา สังคมและวัฒนธรรมในกลุ่มประเทศลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีความเชื่อและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องพญานาคเป็นจุดร่วมเพื่อสร้างสรรค์กิจกรรมทางสังคมและศาสนา ร่วมกัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษาบริบทที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
๒. เพื่อศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทย
๓. เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ขอบเขตการวิจัย

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของงานวิจัยเรื่องนี้ ประกอบด้วยอิทธิพลของความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยอาศัยหลักฐานจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ตำนาน เทพนียบาย เรื่องเล่าในท้องถิ่น เอกสาร รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ กับประเด็นพญานาค ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค ปรากฏการณ์เกี่ยวกับพญานาคที่เกิดขึ้นในประเทศไทย

๒. ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วยพระสงฆ์ ข้าราชการ นักวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น และผู้มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับพญานาค จำนวน ๒๕ รูป/คน ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิหรือคนสำคัญในพื้นที่

๓. ขอบเขตด้านพื้นที่

ขอบเขตด้านพื้นที่ได้แก่จังหวัดในประเทศไทยที่มีพื้นที่ติดกับแม่น้ำโขงและมีสถานที่ เรื่องเล่า ตำนาน หรือปรากฏการณ์เกี่ยวกับพญานาค ๑๐ จังหวัด ประกอบด้วย จังหวัดแพร่ น่าน หนองคาย บึงกาฬ อุดรธานี นครพนม มุกดาหาร อุบลราชธานี กระจาย และนครศรีธรรมราช

๔. ขอบเขตด้านระยะเวลา

ขอบเขตด้านระยะเวลา มีกำหนด ๒๔ เดือน คือตั้งแต่วันที่ ๒ เดือนมีนาคม ๒๕๖๓ – ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๕

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” มี ผู้วิจัย ได้กำหนดวิธีการวิจัย ตามรายละเอียด ดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Study) และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทย และอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย

๒. ศึกษาข้อมูลเชิงพื้นที่ (Field Study) เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคของคนในสังคมไทย ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่มร่วมด้วย

๓. คณะผู้วิจัยทั้งหมดได้ลงพื้นที่วิจัย ความเชื่อเรื่องพญานาคของคนในสังคมไทย ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่วิจัย ประกอบด้วย พระสงฆ์ ข้าราชการ นักวิชาการ ราษฎรท้องถิ่น และผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับพญานาค จำนวน ๒๕ รูป/คน

๔. สัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ในพื้นที่ ได้แก่ พระสงฆ์ ข้าราชการ นักวิชาการ ราษฎรท้องถิ่น และผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับพญานาค โดยใช้แบบสอบถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Questionnaire) ที่สร้างขึ้นโดยคณะผู้วิจัยและได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว ประกอบด้วย ๔ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ คำถามเกี่ยวกับข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ตอบคำถาม ส่วนที่ ๒ คำถามเกี่ยวกับความเชื่อ รูปแบบการดำเนินชีวิต พิธีกรรมเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ส่วนที่ ๓ คำถามเกี่ยวกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ส่วนที่ ๔ คำถามเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อความเชื่อเรื่องพญานาคของคนในสังคมไทย เพื่อร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

๕. สนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เข้าร่วมโครงการวิจัย จำนวน ๒๕ รูป/คน เพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

๖. สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคม ๕ ด้าน ได้แก่ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ศิลปกรรม และประเพณี และต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านความเชื่อ ด้านศิลปกรรม ด้านวรรณกรรม และด้านพิธีกรรม เพื่อให้เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติตนเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาของคนในสังคมไทย

ขั้นวิธีดำเนินการวิจัย ได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ การศึกษาข้อมูลเอกสาร (Documentary Study) คณะผู้วิจัยได้เตรียมจัดทำโครงการวิจัยเพื่อเสนอขออนุมัติโครงการวิจัยจากมูลนิธิวัชรพงศ์และสถาบันโพธิยาศาสนาวิทยาลัย ๙๘๐ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓ และได้ศึกษาข้อมูลเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตั้งแต่เดือนมีนาคม – พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องอย่างครบถ้วน และเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางแผนการทำงาน การเตรียมความพร้อม การกำหนดกรอบแนวความคิดการวิจัย การจัดทำแบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม การกำหนดประเด็นสำคัญที่จะใช้ในการจัดสนทนากลุ่มระหว่างคณะผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ขั้นตอนที่ ๒ สัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (In-depth Interviews) คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการโดยการสัมภาษณ์ท่านเจ้าอาวาส ตามแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Questionnaires) ได้แก่ ส่วนที่ ๑ คำถามเกี่ยวกับข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ตอบคำถาม ส่วนที่ ๒ คำถามเกี่ยวกับความเชื่อ รูปแบบการดำเนินชีวิต พิธีกรรมเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ส่วนที่ ๓ คำถามเกี่ยวกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ส่วนที่ ๔ คำถามเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อความเชื่อเรื่องพญานาคของคนในสังคมไทย เพื่อร่วมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความเชื่อ ศิลปกรรม วรรณกรรมและพิธีกรรมเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ขั้นตอนที่ ๓ การสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการหลังจากที่ได้สังเกต สัมภาษณ์เชิงลึกแล้ว เพื่อให้บุคคลสำคัญในพื้นที่วิจัยได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็น นำเสนอแนะความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ความเชื่อเรื่องพญานาคของคนในสังคมไทย ความเชื่อเรื่องพญานาคและอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” ผลการศึกษาวิจัยสรุปได้ตามวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

๑. บริบทที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ผลการศึกษาวิจัย พบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีปรากฏในทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคเหนือของประเทศไทย เป็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับตำนานของแม่น้ำ ประเพณี ศิลปกรรม และสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีปรากฏอยู่ในภาคเหนือ โดยมีความเชื่อที่สำคัญเกี่ยวกับพญานาคคือ พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และสัตว์ผู้มีฤทธิ์เป็นผู้พิทักษ์รักษาคัมภีร์ครองสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีต

จนถึงปัจจุบัน ตามความเชื่อของคนในท้องถิ่นแห่งนี้ เช่น ความเชื่อที่ปรากฏในตำนานพระธาตุแช่แห้ง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน มีพญานาคคอยดูแลรักษาอยู่บุคคลที่เข้าไปกราบไหว้พระธาตุ จะพบรูปปูนปั้น พญานาคราชตรงทางเข้าวัดทั้งสองด้าน ผู้คนที่เดินทางมากราบไหว้องค์พระธาตุ ควรจะแสดงความเคารพ องค์พญานาคด้วยหรือแม้แต่แม่น้ำน่าน ก็เชื่อกันว่าพญาสุวรรณาคราชเป็นผู้ขุดคุ้ยควักแม่น้ำน่าน เพื่อแข่งขันกับพญาศรีสุทโธนาคราชที่ขุดแม่น้ำโขง แม้ว่าอาจจะไม่ได้สัมพันธ์สอดคล้องกับตำนานการ ขุดคุ้ยควักแม่น้ำน่านก็ตาม แต่ทำให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่ของพญานาค ในฐานะที่เป็นสัตว์เดรัจฉาน ที่มีฤทธิ์ ที่ประเสริฐ หรือเป็นเทพเจ้าผู้พิทักษ์ปกป้องรักษาสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาโดย ตลอด เรื่องความเชื่อพญานาคแสดงให้เห็นนัยยะว่า พญานาคมีความพยายามที่จะเข้ามามีเป็นส่วนของ พระพุทธศาสนา และพระพุทธศาสนาก็เปิดโอกาสให้นาคหรือพญานาค ถึงแม้จะเป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็สามารถได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาและเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้ แต่ให้อยู่ในสถานะ ที่เหมาะสม เช่น การฟังธรรม การอุปถัมภ์ การคุ้มครองรักษา เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องพญานาคมีปรากฏอยู่ในภาคกลาง เป็นความเชื่อที่เกิดจากการผสมผสานระหว่าง ความเชื่อตามหลักการที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ทำให้เกิดเป็นประเพณีที่สำคัญการทำขวัญนาค การบวชนาค ศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏให้เห็นอยู่ตามวัดและพระราชวังหรือพระราชพิธี นอกจากนี้ ยังมี ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากพญานาคที่ไหลบ่ามาจากภาคอีสาน ทำให้เกิดมีความนิยมกราบไหว้พญานาค โดยเฉพาะพญาศรีสุทโธนาคราชจากคำชะโนดในปัจจุบัน การสร้างสถานที่และเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาค ในภาคกลางนั้น ไม่ได้จำกัดเฉพาะอยู่แต่ในวัดเท่านั้น แต่การสร้างสถานที่ตามความเชื่อ ความศรัทธา เกี่ยวกับพญานาคนี้ได้เคลื่อนย้ายออกจากวัดและสถานที่มีเรื่องเล่าหรือตำนานเกี่ยวกับพญานาคโดยตรง ไปสู่สถานที่ใหม่ที่ไม่เคยมีตำนานเกี่ยวกับพญานาคเลย หากแต่เป็นสถานที่ที่มีรูปแบบการบริหารจัดการ อย่างเป็นระบบแบบมีอาชีพ ส่วนรายละเอียด องค์ประกอบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุสิ่งของ เรื่องเล่าตำนาน หรือความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งนำมาจัดแสดง สามารถสร้างให้มีขึ้นในภายหลังได้ โดยอาศัยพิธีกรรมที่จัดขึ้น เพื่อให้เกิดความสำคัญ ความเข้มข้น หรือความมีตัวตนของจิตวิญญาณไม่ว่าจะเป็นของพญานาคหรือ วัตถุใด ๆ ที่นำมาประดิษฐานไว้

ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นความเชื่อที่มีมาช้านานแล้ว ก่อนที่ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ภูมิภาคแห่งนี้เสียอีก เป็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับ ธรรมชาติ และการดำเนินชีวิตของคนในสังคมเกษตรกรรม หลักฐานร่องรอยเกี่ยวกับพญานาคมีปรากฏ อยู่ในพงศาวดาร ตำนาน และวรรณกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ ของคนในภาคนี้ เช่น ตำนานอุรังคธาตุ ตำนาน เมืองหนองหานลุ่ม ตำนานบึงโขงหลง เป็นต้น ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพญานาค การเคารพนับถือ พญานาค ศิลปกรรม และประเพณีที่เกี่ยวกับพญานาคอย่างกว้างขวางในตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะ ในจังหวัดที่มีอาณาเขตติดกับแม่น้ำโขงจะมีความเชื่อความศรัทธาพญานาคอย่างใกล้ชิดเป็นพิเศษ

เพราะมีตำนาน เรื่องเล่าและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่แสดงให้มีความมียู่ของพญานาคอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสาน จึงเป็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับความมียู่จริงของพญานาคดั้งเดิมและการกลายเป็นเทพเจ้าผู้พิทักษ์รักษาคุ้มครองเจดีย์ วัด โบสถ์หรือสถานที่ในทางพระพุทธศาสนา แต่เดิมพญานาคมีสถานะเป็นผู้ปกครองรักษาสถานที่ทางธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ถ้ำ อยู่แล้ว เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่อิทธิพลเข้ามา พญานาคถูกเปลี่ยนให้เป็นพุทธมามกะ คือผู้นับถือพระพุทธศาสนา และมีหน้าที่ในการอภิบาลรักษาสิ่งสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เช่น รอยพระพุทธบาท พระธาตุ เจดีย์ พระพุทธรูป เป็นต้น ให้ดำรงอยู่อย่างวัฒนาถาวรตลอดไป ด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้า คนในภาคอีสานส่วนใหญ่จึงให้ความเคารพ สักการบูชาและเกรงกลัวอำนาจของพญานาค และในปัจจุบันนี้มีหลายจังหวัดในภาคอีสานได้ส่งเสริมสนับสนุนความเชื่อเรื่องพญานาคและสร้างรูปปั้นพญานาคให้เป็นสัญลักษณ์หรือแลนด์มาร์คของท้องถิ่น เช่น พญาศรีสัตตนาคราชที่จังหวัดนครพนม พญาศรีมุกดानीลพาลนาคราชที่จังหวัดมุกดาหาร เป็นต้น เพื่อรักษาปูชนียสถานหรือปูชนียวัตถุที่สำคัญของท้องถิ่น เพื่อเป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาของพุทธศาสนิกชน และเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการสร้างเพิ่มมูลค่าทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่นด้วย

ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคใต้ เป็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับตำนานของสถานที่ บ้านเมืองและปูชนียสถานที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา เช่น ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพญานาคเมืองมลราช อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ตำนานเขาหงอนนาค จังหวัดกระบี่ ความเชื่อเรื่องทวดงูบงหลา หรือพญาจูงองที่ปรากฏโดยทั่วไปตามความเชื่อของคนภาคใต้ เป็นต้น พญานาคในโลกทัศน์ทางความเชื่อของคนภาคใต้ สามารถมองได้ใน ๒ มิติ คือมิติทางมานุษยวิทยา เชิงสัญลักษณ์ คือพญานาคเป็นสัญลักษณ์ เป็นตัวแทนของน้ำและความอุดมสมบูรณ์ หมายความว่าพญานาคเป็นผู้ให้น้ำ ให้ความอุดมสมบูรณ์สำหรับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของคนในสังคมเกษตรกรรม และมิติทางด้านศาสนา คือพญานาคเป็นกึ่งเทพกึ่งสัตว์ที่มีฤทธิ์มาก เป็นผู้พิทักษ์รักษาสถานที่สำคัญ และศักดิ์สิทธิ์ในทางพระพุทธศาสนาด้วย นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคใต้แล้วยังพบว่าความเชื่อเรื่องพญานาคมีความใกล้เคียงหรือสัมพันธ์กับความเชื่อต่อทวดงูหรืองูใหญ่ ซึ่งเป็นทั้งผีบรรพบุรุษและผีเจ้าที่ของคนในชุมชนและท้องถิ่นภาคใต้ด้วย

๒. อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทย

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อสังคมไทย สรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีอิทธิพลสังคมไทย ๕ ด้าน ประกอบด้วย ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านศิลปกรรม และด้านประเพณี

ด้านเศรษฐกิจ ผลการศึกษาพบว่า หรือสถานศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ที่มีตำนาน เรื่องเล่า ความเชื่อ ปรากฏการณ์ ประติมากรรมและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค ได้รับผลดีทางด้านเศรษฐกิจอย่างชัดเจน

ไม่ว่าจะเป็น ด้านรายรับ การพัฒนาปรับปรุงสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์ของวัด การก่อสร้างหรือต่อเติมอาคารสิ่งปลูกสร้าง การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การจำหน่ายสินค้าของที่ระลึกหรือผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค เช่น เครื่องประดับ แหวน จี้ กำไล ต่างหู สร้อยคอ เข็มขัดรูปพญานาค เครื่องดื่มชูกำลังตราพญานาค การสกรีนเสื้อรูปพญานาค เป็นต้น การจำหน่ายพานบายศรีบวงสรวงกราบไหว้พญานาค จำนวนคนที่เข้ามาทำบุญกราบไหว้ขอพรจากองค์พญานาคที่มีมากกว่าปกติ ทำให้การค้าขายสิ่งของที่เกี่ยวกับพญานาคและสินค้าอื่น ๆ เป็นไปอย่างราบรื่น เพราะมีคนมากราบไหว้พญานาคแต่ละวันเป็นจำนวนมาก

ด้านสังคม ผลการศึกษาพบว่า พญานาคมีอิทธิพลด้านสังคมของคนไทย โดยเฉพาะการตระหนักให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน ท้องถิ่นหรือในทางพระพุทธศาสนา และการประพฤติตามเยี่ยงอย่างของพญานาคด้วย เพราะพญานาคเป็นตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของเทพเจ้าผู้ปกป้องคุ้มครองสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่

ด้านวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีอิทธิพลในด้านวัฒนธรรมในสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรม เพราะความเชื่อเรื่องพญานาคมีส่วนเกี่ยวข้องกับรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทยอย่างแยกไม่ออก โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคที่คนกำลังแสวงหาโชคลาภ ความร่ำรวย ชื่อเสียง เกียรติยศ และเป็นยุคที่กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพญานาคได้รับการเผยแพร่ผ่านระบบออนไลน์หรือเครือข่ายทางสังคม (Social network) อย่างรวดเร็ว ทำให้กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคที่เป็นไปในลักษณะที่ตอบสนองความต้องการด้านวัตถุ และมีส่วนกระตุ้นส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ธรรมชาติหรือศาสนามากยิ่งขึ้น

ด้านศิลปกรรม ผลการศึกษาพบว่า พญานาคมีอิทธิพลในด้านศิลปกรรม ทั้งในส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และหัตถกรรมของคนในสังคมไทยมาอย่างช้านาน ควบคู่กับการสร้างบ้านแปลงเมืองของคนตั้งแต่สมัยบรรพกาล ทั้งนี้เพราะศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมีความอ่อนช้อยงดงาม ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจ การสร้างสรรค์จินตนาการให้แก่ผู้พบเห็น สามารถจรรโลงใจและโน้มน้าวจิตใจของผู้คนไปสู่การสั่งสมบุญบารมีให้ละเอียดประณีตยิ่งขึ้นได้ เช่น พระพุทธรูปปางนาคปรก บันไดนาค นาคสะดุ้ง เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เรือพระที่นั่งอนนทนาคราช บายศรีปลั่งพญานาค เป็นต้น

ด้านประเพณี ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคมีอิทธิพลต่อประเพณีของคนในสังคมไทยมาช้านาน ประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมไทย ประกอบด้วย ประเพณีการบวชนาค ประเพณีเถรภิเสก (ฮตสงฆ์) ประเพณีการไหลเรือไฟ และประเพณีการแข่งขันเรือ ซึ่งประเพณีเหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีปรากฏในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยทั่วทุกภาคของประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๓. อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย สามารถสรุปได้ว่า มีอยู่ใน ๔ ด้าน ประกอบด้วย ด้านความเชื่อ ด้านศิลปกรรม ด้านวรรณกรรม และด้านพิธีกรรม

อิทธิพลด้านความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อท้องถิ่น ในฐานะเป็นเจ้าที่เจ้าแห่งสายน้ำ และในฐานะเป็นผู้อภิบาลรักษาคัมภีร์คองปุษนียสถานและปุษนียวัตถุในทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องพญานาค มีปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในวัดหรือสถานที่สำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับพญานาค ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเล่าที่ยืนยันถึงความมีอยู่จริงของพญานาค และมีปรากฏที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับพญานาคในสถานที่เหล่านั้น จนกลายเป็นตำนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ในด้านศิลปกรรม ผลการวิจัยพบว่า ศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หรือหัตถกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาค มีพบอยู่โดยทั่วไปตามวัด โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ พระธาตุ พระราชวัง ศาลหลักเมือง และประติมากรรมรูปปั้นของพญานาคโดยตรงที่ถูกสร้างขึ้นอย่างประณีตบรรจงสวยงามและเสมือนจริงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในปัจจุบันหลายวัดมีการสร้างรูปประติมากรรมรูปปั้นของพญานาคให้มีขนาดใหญ่ สวยงาม และเชื่อมโยงกับตำนานเรื่องเล่าที่มีก่อนอยู่แล้ว ทำให้อิทธิพลของพญานาคด้านศิลปกรรมแต่ละแห่งมีความโดดเด่น และเป็นแรงดึงดูดประชาชนผู้ที่มีความศรัทธาพบให้มากราบไหว้มากยิ่งขึ้น

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ในด้านวรรณกรรม ผลการวิจัยพบว่า มีวรรณกรรมในส่วนที่เป็นตำนานท้องถิ่น หรือเรื่องเล่าแบบมุขปาฐะที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในสถานที่ต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้ค้นพบเป็นจำนวนมาก เช่น ตำนานพญาศรีสุทโธนาคราชชุดแม่น้ำโขง สุวรรณาคชุดแม่น้ำน่าน ตำนานอุรังคธาตุ ตำนานพญานาคถล่มเมืองหนองหาน ตำนานบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ ตำนานบึงไฟพญานาค ตำนานพญานาคเคียวช้างเผือก วัดราชโพนเงิน อำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย ตำนานพญานาคที่มุกดาหาร ตำนานพระธาตุซ่อแฮ อำเภอมะนัง จังหวัดแพร่ ตำนานพระธาตุแช่แห้ง อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน ตำนานพระบรมธาตุ วัดพระศรีมหาธาตุ อำเภอมะนัง จังหวัดมณฑลราช อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ตำนานอ่าวพระนาง ตำนานเขาหงอนนาค จังหวัดกระบี่ เป็นต้น

อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีต่อพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ในด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า พิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องพญานาค คือพิธีทำขวัญนาค พิธีบวชนาคหรืออุปสมบทกรรม และพิธีบวงสรวง ซึ่งพิธีกรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของความเชื่อเรื่องพญานาคอย่างชัดเจน

สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัย จะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในประเทศไทย เป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกอยู่ในมโนทัศน์หรือการรับรู้ของคนในสังคมไทยมาช้านานแล้ว โดยปรากฏอยู่ในตำนานเรื่องเล่าความเชื่อท้องถิ่นและมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง เช่น ตำนานแม่น้ำโขง ตำนานแม่น้ำน่าน ตำนานอุรังคธาตุ ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนที่ตั้งสร้างบ้านแปลงเมืองในลุ่มแม่น้ำโขง เป็นความเชื่อที่มีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาจะแพร่กระจายเข้ามาจากชมพูทวีป และมีอิทธิพลเหนือความเชื่อเดิมของคนในภูมิภาคแห่งนี้ ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีอยู่ในประเทศไทยจึงเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมคือในฐานะที่เป็นเจ้าที่เจ้าแห่งแม่น้ำที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และความเชื่อใหม่คือในฐานะเป็นผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองพระพุทธศาสนา พญานาคจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งเทพเจ้าผู้ซื่อสัตย์และทำหน้าที่รักษาปูชนียสถานและปูชนียวัตถุที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา และในยุคปัจจุบันพญานาคได้มีบทบาทสถานะและบทบาทเพิ่มเข้ามา คือเป็นเทพเจ้าแห่งโชคลาภ ความมั่งคั่ง ความร่ำรวย ที่สามารถดลบันดาลให้แก่ผู้ที่มีความเชื่อและได้กราบไหว้เคารพบูชา และดูเหมือนว่าบทบาทและสถานะในการเป็นผู้ดลบันดาลโชคลาภและความร่ำรวยมั่งคั่งของพญานาค จะได้รับการตอกย้ำ การผลิตซ้ำ และการเผยแพร่ผ่านทางสังคมยุคข้อมูลข่าวสารอย่างแพร่หลาย จนกระทั่งทำให้คนในสังคมไทยเลียบบทบาทที่แท้จริงของพญานาคคือการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาให้สามารถดำรงอยู่ได้ตราบเท่า ๕,๐๐๐ ปี ตามเจตนารมณ์และความมุ่งมั่นของพญานาค การประทุติตามเอียงอย่างของพญานาคทั้งหลาย คือการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาจึงมีความจำเป็นสำหรับคนในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

บรรณานุกรม

จิตรกร เอ็มพันธ์. “พญานาคเจ้าแห่งน้ำโขง : พิธีกรรมกับระบบความเชื่อพื้นบ้านแห่งวัฒนธรรมอีสาน”.

วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. “ฤทธธานุภาพพระโมคคัลลาน์ ปราบพญานันโท” ในหนังสือสมุดไทยเรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวง”. วารสารมนุษยศาสตร์ ฉบับบัณฑิตศึกษา. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๗.

ฉลองเดช คุณานุมต. “การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย”. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๓, (๒๕๕๗) : ๑๗-๔๒.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระครูปริยัติธรรมวรารักษ์ (สมพร เตชธมโม). “ความเชื่อพญานาคที่มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมของชาวอำเภอยะ

พนมพิสัย จังหวัดหนองคาย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธ-**

ศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). **ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมล

คิมทอง, ๒๕๔๓.

ลลนา ศักดิ์ชูวงศ์. “การให้ความหมายและเหตุผลการดำรงอยู่ของประเพณีบั้งไฟพญานาคในยุค

โลกาภิวัตน์”. **วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสารสนเทศ. บัณฑิตวิทยาลัย:**

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๗.

สุกักร์ สมอนา. “การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับองค์ปู่ศรีสุทโธนาคนแห่ง

ป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี”. **วารสารวิถีสังคมมนุษย์. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒**

(กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๐) : ๒๐๙ – ๒๓๕.

เสถียรโกเศศ. **เล่าเรื่องในไตรภูมิ.** กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๘.

ศิวพร สุกุณาทวงศ์. “การจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านบายศรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญา-**

วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน. สำนักงานบัณฑิตศึกษา:

มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๕๑.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “ท่านพ่อศรีสุทโธ: จากคำชะโนดถึงกรุงเทพ”. **วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ ๔๔ ฉบับที่**

๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๖๑) : ๑๕๑ – ๑๖๓.

อนัญญา ปานจัน. “การศึกษาคติความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน เพื่อเสนอแนวทางสู่การ

ออกแบบสถาปัตยกรรมภายในพิพิธภัณฑ์นาค”. **วิทยานิพนธ์มัณฑนศิลป์มหาบัณฑิต สาขา**

วิชาออกแบบภายใน. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.